AREAL LINGVISTIKANING O‘RGANILISHI VA UNING O‘ZBEK SHEVASHUNOSLIGIDAGI AHAMIYATI

Turdiyeva Ma’mura Xasanboy qizi

Annotatsiya. Mazkur tezisda areal lingvistikaning nazariy asoslari, shakllanishi va rivojlanish bosqichlari hamda o‘zbek shevashunosligidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, hududiy til xususiyatlarini lingvistik xaritalar asosida o‘rganish, shevalar o‘rtasidagi umumiy va farqli belgilarni aniqlash masalalariga e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: areal lingvistika, dialektologiya, sheva, izoglossa, lingvistik xarita, hududiy til xususiyatlari, o‘zbek shevashunosligi.

Tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan areal lingvistika til hodisalarining hududiy tarqalishi, o‘zaro munosabati va geografik chegaralarini o‘rganadi. Ushbu yo‘nalish dialektologiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, muayyan tilga xos fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlarning turli hududlarda qanday namoyon bo‘lishini aniqlashga xizmat qiladi.

Areal lingvistikaning rivojlanishi XIX asrda Yevropada dialektologik tadqiqotlarning kengayishi, sheva materiallarini xaritalashtirish va lingvistik atlaslar yaratish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Xususan, Georg Venker va Jyul Jilyeron kabi olimlarning ishlari dialekt geografiyasining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Lingvistik geografiya usuli yordamida til birliklarining hududiy tarqalishi xaritalarda ifodalanib, turli shevalar o‘rtasidagi munosabatlar aniqlanadi.

Areal lingvistikaning asosiy tushunchalaridan biri izoglossa hisoblanadi. Izoglossa muayyan til hodisasining tarqalish chegarasini ko‘rsatuvchi shartli chiziqdir. Bir necha izoglossaning ma’lum hududda kesishishi yoki bir-biriga yaqinlashishi shu hududdagi shevalarning o‘zaro aloqalari, tarixiy taraqqiyoti va til xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish imkonini beradi.

O‘zbek shevashunosligida ham hududiy til xususiyatlarini aniqlash, shevalarning tasnifini takomillashtirish va ularning o‘zaro munosabatlarini yoritish muhim ilmiy vazifalardan biridir. O‘zbek tilining turli hududlarida fonetik, leksik va grammatik farqlarning mavjudligi areal tadqiqotlar uchun keng imkoniyat yaratadi. Bunda sheva vakillaridan to‘plangan jonli nutq materiallarini qiyoslash, ularning tarqalish doirasini belgilash va lingvistik xaritalarda aks ettirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, Namangan viloyatining Uchqo‘rg‘on, Uychi va Chortoq tumanlari shevalarini areal jihatdan o‘rganish istiqbolli tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur hududlarda yashovchi aholi nutqidan to‘plangan materiallarni o‘zaro qiyoslash orqali umumiy va farqli fonetik, leksik hamda morfologik belgilarni aniqlash mumkin. Masalan, kundalik turmush, uy-ro‘zg‘or buyumlari, dehqonchilik, chorvachilik va qarindoshlik munosabatlariga oid so‘zlarning hududlar bo‘yicha qo‘llanishini o‘rganish shevalarning leksik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Bunday tadqiqotlarda dala kuzatuvlari, suhbat, anketa, qiyosiy-tavsifiy tahlil va lingvistik xaritalashtirish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. To‘plangan materiallarning hududiy tarqalishini xaritada ko‘rsatish esa shevalar orasidagi o‘xshashlik va tafovutlarni aniqroq yoritishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, areal lingvistika til hodisalarini hududiy jihatdan tadqiq etish, shevalarning o‘zaro aloqalarini aniqlash va tilning tarixiy taraqqiyotini chuqurroq anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega. O‘zbek shevalarini areal yondashuv asosida o‘rganish hududiy til xususiyatlarini tizimli tavsiflash,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

lingvistik xaritalar yaratish va milliy tilimizning dialektal boyligini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi. Uchqo‘rg‘on, Uychi va Chortoq shevalarining qiyosiy-areal tadqiqi ham Namangan viloyati shevalarining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlashga munosib hissa qo‘shishi mumkin.

Foydalanish uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Жирмунский В. М. Немецкая диалектология. — Москва; Ленинград, 1956.
2. Аванесов Р. И., Орлова В. Г. (tahriri ostida). Русская диалектология. — Москва: Наука, 1964.
3. O‘zbek xalq shevalari lug‘ati. — Toshkent: Fan, 1971.
4. Reshetov V. V., Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek dialektologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
5. Eslatma: adabiyotlarning nashr ma’lumotlari va sahifalarini tezisni topshirishdan oldin foydalanilgan aniq nashrlar asosida tekshirish lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.